

Shakespearův omyl zoologický

Filip Krajník

Ve své klíčové studii nazvané „Shakespeare a zvířata“ František Nevrla vyzdvihuje Shakespearův vztah k přírodě a jeho nemalé znalosti z oblasti zoologie. V úvodu doslova píše:

Říká se o něm, že byl dítě přírody: podobně jeho vztah k přírodě je velmi blízký. Pocházel z venkova a jeví se to též na jeho obrazech a přirovnáních. Jsou odpozorovány z přírody a není v nich chyb. [...] Obrazy nešustí papírem, ale jsou konkrétní a pravdivé.

(Nevrla: 1)

Aby Nevrla podložil toto své hodnocení, k němuž měl jakožto odborník na zvířenu nejvyšší oprávnění, uvádí téměř na polovině první strany výčet tvorů, na něž v Shakespearových dílech jako čtenáři či diváci můžeme narazit. Ten zakončuje zvoláním: „Jaká to encyklopedie přírodovědeckých znalostí! Rozhodně mu nelze vytykat nedostatek pozorovacího talentu!“ (tamtéž)

V dalším textu na četných ukázkách z Shakespearových her i básní Nevrla demonstruje nejen sílu jeho slova, ale rovněž jeho fundovanost a biologickou přesnost, ať už se týkala koní, ptactva, hmyzu či medvědů. Je velmi zarážející, že autor překladu kompletního Shakespearova kánonu na devatenácté straně strojopisu uvádí:

Je snad trochu podivné, že Shakespeare nenapsal samostatnou báseň ani na skřivánka, ani na slavíka, jak učinili mnozí básníci po něm. Zrovna tak nenapsal báseň na lunu, slunce a podobně. Vysvětluji to tím, že především byl zaměřen na líčení člověka: ostatní tvorové a věci byly mu jen kulisami. Psát o něčem jiném než o člověku by asi pokládal za maření času!

(Nevrla: 19)

Mnohem podivnější ovšem je, že Nevrla ani slůvkem nezmiňuje jediné Shakespearovo dílo, které je skutečně exklusivně věnováno zvířectvu a jehož existence si musel být velmi dobře vědom. Namísto toho raději horko těžko hledá narážky roztroušené po sonetech a desítkách tisíc veršů jeho her. Mluvíme samozřejmě o Shakespearově elegii „The Phoenix and the Turtle“, jež byla poprvé publikována v rámci kolekce Roberta Chestera *Love's Martyr* roku 1601 pod plným autorovým jménem a o jejíž autenticitě se dnes nevedou spory.

Tato krátká přednáška se tedy bude snažit zodpovědět otázku, proč Nevrla tuto báseň svým čtenářům záměrně zamlčel, a zároveň se pokusí zevrubněji analyzovat její problematičnost a dosah, který toto spíše komorní dílo o pouhých šedesáti sedmi verších pro dnešní shakespearovské bádání má.

Pokud se budeme snažit najít odpověď na první, dílčí otázku, tedy proč Nevrla toto dílo zcela opomíjí, musíme si uvědomit, že – terminologií Umberta Eca – modelovými čtenáři tohoto textu byli zejména zástupci odborné obce veterinářské. Text vydal pod názvem „Shakespearův svět zvířat“ roku 1966 Kabinet veterinární osvěty Ústředního státního veterinárního ústavu v edici *Historia medicinae veterinariae* s nakladatelskou poznámkou „Pro služební potřebu“. Nevrla tedy počítal s tím, že jeho text nebudou číst pouzí anglisté a literární či divadelní vědci, ale především vzdělanci a skuteční odborníci. Ze všech sil se tedy snažil Shakespeara prezentovat v co možná nejlepším světle a záměrně eliminoval veškeré náznaky, které by mohly Bardovu dokonalost jakkoliv zpochybnit.

Proč ale právě překrásná lyrická báseň „The Phoenix and the Turtle“, jež popisuje nehynoucí lásku dvou zvířecích tvorů a jež by Nevrlovi jinak byla vynikajícím materiálem?

Není nic snazšího než začít fakty. Na obr. 1 je vyobrazen *the phoenix* podle *Aberdeenského bestiáře* z 12. stol. Na obr. 2 vidíme *the turtle* podle posledního vydání *Velkého oxfordského slovníku zvířat a rostlin*, svazek pátý, O-T.

obr. 1 – *the phoenix*

obr. 2 – *the turtle*

Již při letném pohledu na tyto dva tvory je zřejmé, že při psaní básně kdesi došlo k chybě. A lze předpokládat, že o to rychleji ji musel odhalit František Nevrla, civilním povoláním zvěrolékař. Nad takto nerovným svazkem by totiž i ti nejmilitantnější bojovníci proti předsudkům a zastánci multikulturalismu a politické korektnosti museli přinejmenším pozvednout obočí. Stejně tak zřejmě učiní i český čtenář, od dětství ostřílený literárními perlami nepokrytě popisujícími kupříkladu značně diskutabilní milenecký pár pejska a kočičky, život na hromádce prasátka Bobíka, kocoura Myšpulína, zajíce Pindi a fenky Fifinky či obscénní svazek malé holčičky Áji a přerostlého bernardýna Fíka.

Ačkoliv text Nevrlovy studie je téměř hagiografickou prací pějící ódy na Shakespearovu učenost, text básně samotné nás čtenáře nechává spíše v rozpacích. Uvedme si několik příkladů.

První setkání želvy s fénixem Shakespeare popisuje v deváté sloce:

Žili vroucným citem svým,
silou jenž se vymyká –
co zřel želva foinika,
jednomu byl druhý vším.

(„The Phoenix and the Turtle“; pracovní překlad FK)

Text napovídá, že to byla samička fénixe, která oslnila a přilákala samečka želvy. Pro lepší představu budeme pro fénixe jako zástupný model používat dále jeřába, tedy obecně zástupce rodu *grus* z rodiny *gruidae*, jenž má podle četných středověkých zobrazení k mytologickému fénixovi fenotypově a zřejmě i geneticky nejbliže a přitom je pro nás mnohem snadněji uchopitelný. Způsoby, jakými může jeřáb lákat druhá k milostným hrátkám, jsou v zásadě dva: prvním je charakteristický křik slyšitelný v okruhu až tří kilometrů. Bohužel pro Williama Shakespeara je většina druhů želv citlivá pouze na zvukové vlny o nízkých frekvencích, a to zejména v pásmu od dvou set do pěti set hertz. Do tohoto rozmezí ani zdaleka nespadá pištivé volání rozvášněné jeřábice, jež je v odborné literatuře nejčastěji přirovnáváno ke zvuku polní trubky a vůči němuž by i mimořádně sluchově nadaný želví jedinec měl zůstat zcela imunní.

Druhou možností by byl typický namlouvací taneček, kterým jsou jeřábi proslulí a díky němuž jsou nesčetněkrát zmiňováni v mytologiích zejména asijských kultur. Jedná se o velmi sofistikovanou sekvenci obrátů, poklon, třesů, mávání, vzletů a přistání, při kterém jeřáb ve snaze zaimponovat objektu své touhy využívá i svého pestrého zbarvení křídel a šošolky. Celý rituál může trvat až několik minut a zvláště v případě fénixe, kdy bychom museli brát v potaz i rozmanité pyrotechnické a kouřové efekty, by se tak naskýtal vskutku imponující pohled. K Shakespearově obrovské smůle jsou však všechny želvy barvoslepé. Jediným smyslem, jenž je u želv opravdu vyvinutý, je čich, který u některých druhů mnohonásobně předčí čich psí či žraločí. O něm však Shakespearova báseň mlčí.

Pro nás zásadní zmínka k tomuto tématu se nachází také v předchozí, osmé sloce, jejíž text zní:

V srdcích stejný tlukot zněl –
dálku, propast, která snad
mezi nimi měla stát,
ani jeden neviděl.

(„The Phoenix and the Turtle“; př. FK)

Báseň zde mluví o fyzické vzdálenosti mezi fénixem a želvou, kterou jim ovšem není zatěžko ve jménu svého citu překonat. Připusťme, že by sameček želvy navzdory všemu, co bylo právě zmíněno, byl opravdu s to na větší vzdálenost zachytit přítomnost samičky fénixe a uposlechnout volání lásky. Zde mi dovoluji citovat *Ottův slovník naučný*, svazek dvacátý sedmý, str. 801. Zde se praví: „Želvy jsou plazi váhaví a málo obratní; zemní želvy umějí jen zvolna choditi, vlastně po zemi se vléci.“

A vskutku – zatímco rychlost letu jeřába se odhaduje až na 50 km/h, láskychtivá želva za tuto dobu ujde stěží několik desítek metrů, ujde-li něco vůbec. Oprávněně se tedy můžeme domnívat, že i kdyby se tento jinak apatický tvor rozhodl dát do pohybu a zamířil směrem k samičce fénixe, byla by tato v době, kdy by naše želva na místo dorazila, zřejmě již dávno obšťastňována jinou, konkurenční želvou, jež by se v tu dobu nacházela poblíž.

Tímto se dostáváme zřejmě k nejchoulostivější a nejpalčivější otázce Shakespearovy básně, tedy k samotnému spojení fénixe a želvy. To je popsáno zejména v sedmé a desáté sloce:

Lásky cit, jenž v obou plál,
v jedno spojil, co dřív dvě:
dvě těl v mysli jediné –
počet pranic znamenal.

Víc ne jeho, víc ne jí –
jedna duše těkajíc.
Jedním ani dvěma víc
nazývat se nemají.

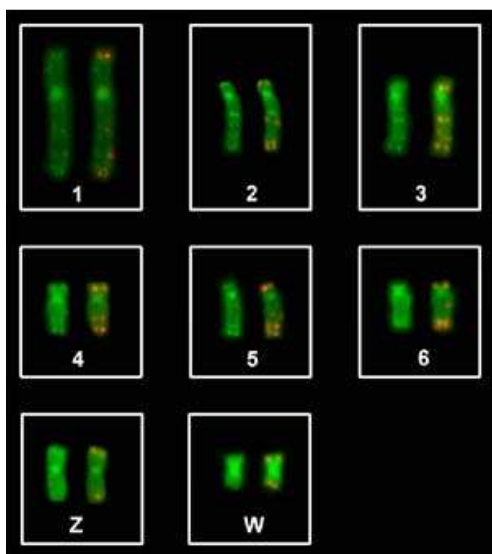
(„The Phoenix and the Turtle“; př. FK)

Několik biologických údajů: výška samičky jeřába se v závislosti na druhu pohybuje mezi sto deseti a sto čtyřiceti centimetry, průměrná hmotnost pak mezi třemi a půl a šesti kilogramy. Je obtížné jednoznačně určit, který z tří set recentních druhů želv měl Shakespeare při psaní své básně na mysli, ale zřejmě se jednalo o jednoho ze zástupců rodu *geochelone*

z rodiny *testudinidae*, např. *geochelone nigra* – želva sloní, jejíž výška při stojí na zadních nohou zhruba odpovídá průměrné výšce jeřába. Zde ovšem nutno podotknout, že dějiny zoologie dosud spolehlivě nezaznamenaly případ, kdy by byl jakýkoliv z jednadvaceti druhů a poddruhů rodu *geochelone* zpozorován stoje na zadních.

Nejzásadnějším problémem se jeví ovšem hmotnost výše uvedené želvy. Ta u průměrného jedince při velikosti okolo sto dvaceti centimetrů dosahuje až dvou set padesáti kilogramů. Jistě by bylo zbytečné zde zdůrazňovat, že kopulační zážitek šestikilogramové samičky jeřába a čtvrttunového samečka želvy by pro tuto samičku byl, byť jakkoliv krásným, zřejmě i zážitkem posledním. Tohoto faktu si však i Shakespeare byl pravděpodobně vědom, neboť text básně opakovaně zmiňuje pohřební ceremonii a rovněž jeho celkové vyznění je značně melancholické.

Další překážkou pro perspektivnost diskutovaného vztahu je nejen fertilita druhu *geochelone nigra*, jež je natolik nízká, že jej dovedla až k jeho kritickému ohrožení, ale také skutečnost, že jakékoliv křížení u zástupců rodu *geochelone* je velmi problematické již v rámci poddruhů. Často totiž dochází k abnormalitám, z nichž nejčastější je albinismus, tedy nedostatek nebo úplná absence melaninového pigmentu. Tato informace by pro literárního teoretika byla zcela nezajímavá, kdyby sídlem legendárního ptáka fénixe nebyl Střední východ, kde běžná denní teplota neklesne pod 40°C a jehož obyvatelé jsou po většinu svého života vystaveni přímému slunečnímu svitu. Jak je známo, albíni jsou na slunce a teplo značně náchylní a jejich působení pro ně může mít velmi neblahé následky. U tvora, jemuž je horké a slunné prostředí domovem a jenž v pravidelných časových intervalech a bez větší úhony sám sebe podpaluje, bychom naopak očekávali extrémní resistenci vůči žáru. Hypotetický potomek Shakespeara fénixe a želvy by tak byl naprosto nevybaven pro život ve svém přirozeném prostředí a delší pobyt v něm by pro něj mohl být fatální.

obr. 3 – genotyp ptáka (makrochromozomy)

Posledním argumentem hovořícím proti spojení fénixe a želvy je argument genetický. Jak můžeme vidět na schematickém zobrazení genotypu na obr. 3, ptáci mají v genetické výbavě pohlavní chromozomy Z a W, jež určují, zdali konkrétní jedinec bude sameček nebo samička. Podobný princip funguje u řady dalších tvorů, člověka nevyjímaje. U želv bychom však tyto chromozomy hledali marně, neboť determinantem pohlaví jedince je teplota prostředí, v němž bylo uloženo vajíčko, nikoliv jeho genom. Přestože podle nedávno odtajněných dokumentů východoněmecké sekce KGB na počátku padesátých let proběhla v podzemních berlínských laboratořích série pokusů o vyšlechtění obrněného létajícího tvora schopného samostatně provádět sabotáže v jižní části země, z konečné zprávy datované 24. května 1952 vyplývá, že veškeré experimenty skončily nezdarem. Bylo by jen spekulací, kdybychom

tvrdili, že Shakespeareovo dílo mělo přímý vliv na vojenské plány zemí budoucí Varšavské smlouvy. Každopádně neznalost, již bychom jen stěží vyčetli mladému zapálenému biologovi a ideologickému vedoucímu projektu dr. Hansi Übermannovi, bychom neměli přehlížet u nadčasového umělce, nad jehož géniem jsou již po staletí nuceny žasnout celé generace studentů.

Všechna výše uvedená fakta nám dávají o něco ucelenější obrázek nejen Shakespeara – umělce, ale rovněž Shakespeara – člověka (podle Umberta Eca tedy empirického autora) a

mají značný přesah do jeho biografie. Romantizující podoba malého vesnického kloučka Billyho navštěvujícího Novou královskou školu ve Stratfordu nad Avonou a prahnoucího po vzdělání se zdá být do budoucna neudržitelná. Stejně tak odpadá teorie o Shakespearově učitelské praxi během sedmi ztracených let, kdy o něm nemáme žádné zprávy. Místo toho nám však z mlhy dějin vystupuje Shakespeare, jehož nulové povědomí o zákonitostech okolního světa mu nijak nebránilo křížit ptáky s plazy, nebo snad Shakespeare – chamtivý pisálek, jenž byl bez jakýchkoliv skrupulí ochoten s vidinou zisku napsat a podepsat v podstatě cokoliv.

Tato zjištění zároveň dokazují, jakou autoritou Shakespeare pro svou epochu musel být, když ani jeden ze soudobých univerzitních vzdělavců nevznesl proti jeho dílu žádných námitek. Až několik let po Bardově smrti při příležitosti vydání tzv. prvního folia učinil jeho mladší a vzdělanější současník Ben Jonson zřejmě nejjízlivější poznámku v dějinách literatury, kdy v sedmdesátém prvním verši své oslavné ódy Shakespeara – se zjevnou narážkou na jeho ornitologické znalosti – nazval „sladkou labutí avonskou“.

Děkuji za pozornost!

Použitá literatura:

Ottův slovník naučný, sv. 27. Praha, 1908.

The Aberdeen Bestiary. Aberdeen University Library MS 24.

The Great Oxford Dictionary of Animals and Plants, sv. 5. Oxford, 1999.

Nevrla, František. „Shakespeare a zvířata“. Rukopis z pozůstalosti, Literární archiv Památníku národního písemnictví; fond František Nevrla.

Shakespeare, William. *The Complete Works of William Shakespeare*. Glasgow, 1994.

Shakespeare, William. *The New Cambridge Shakespeare: The Poems*. Ed. John Roe. Cambridge, 1992.